id.Radetzky Jenő:

Madárvédelemről - madáretetésről

Nincs mit szégyellenie a hazai madárvédelemnek, - ezzel a summázattal indulok, amikor kísérletet teszek arra, hogy felvázoljam a madárvédelem magyarországi múltját és mai helyzetét. Itt most nem az "írásos" természet- és madárvédelmi törvényekről, rendeletekről lesz szó, melyek több, mint egy évszázados hazai múltjával Európában az elsők közé tartozunk, hanem azokról a törekvésekről és k o n k r é t t e t t e k r ő l, melyek nélkül az írásos, vagy hangoztatott madárvédelem - mit sem ér!

A múlt század utolsó negyedétől kezdődően, mai szemmel nézve az ellentmondásosság tűnik fel. Az a Chernel István (1865-1922), akit a hazai tájakon, vagy akár Norvégiában puska nélkül el sem lehetett képzelni, a g y a k o r l a t i madárvédelem talán első "hivatalos" munkálója is volt. Fegyverével, melylyel oly kitűnően tudott bánni, ugyan mit ejthetett volna el elsősorban, mint a madarak sok százát. De ez az akkori, még gazdag madárvilágban - csepp volt a tengerben és nem volt tiltott. Egyébként is, lényegében ekkor kezdődött az a több évtizedes korszak (nálunk), amikor még törvényes keretek között a hazai tudományos madárgyűjtemények is megalapozódtak. S amikor Chernel felmászott a fára Kőszeg térségében: Tömördön (1899.V.22.) a fehérkarmú vércse - Falco naumanni - fészkéhez és a tojásokat elhozta, ez a később oly híressé (majd hírhedtté) vált magyar oológia kezdetének is felfogható. De elgondolkodtató, hogy nagy műve (Magyarország madarai...) tojásméret-adatait honnan

vette. Valószínűleg külföldi gyűjteményekből, vagy könyvek alapján.

Mégis - noha a német báró Berlepsch nyomán - de tény, hogy Chernel a kőszegi városi tanács engedélyével 16 szál erős fát kivágatván, 795 "madárházikó"-t készíttetett (1902 tavasz), s azokat az ország különböző részeibe "expediálta". (Ő írja így naplójában.) Ezzel hivatalosan is elindult - Herman Ottótól kapott ösztönzés alapján is - madárvédelmi, közelebbről madártelepítési (odusítás) időszaka, szerte az országban, beleértve a történelmi Magyarországot. Chernel ugyanis századunk elején bejárta Ipolyság, Eperjes, Kassa, Nagyvárad, Nagybánya, Kolozsvár, Lugos, Temesvár akkori városainkat (is), mindenütt megalapítván az állatvédő egyesületeket, döntően madárvédelmi célzattal.

Olyannyira meghonosult ez a c s e l e k v ő madárvédelem, hogy a 20-as évek elején Baranyakárászon létrejött a (Kühnel Márton-féle) Első Magyar Fészekodugyár. Itt ezrével gyártották - fából - a különböző, Csörgey Titusz által is konstruált madárodukat, dúcetetőket, melyeket aztán minden "jobb" helyen (városok ligeteiben, iskolaudvarokon) látni lehetett.

Az odukonstruktőrökhöz tartozott Radetzky Dezső (1879-1944) is (édesapám), akinek odutípusait, köztük a tönkbe vájt odukat az akkori Magyar Ornithológiai Központ kitűnőeknek minősített és gyártásukat Baranyakárászon meg is kezdték. Belőlük például Székesfehérváron több százat helyeztek ki az akkori városi tanács segítségével a város ligeteibe. (A II. világháború pusztításai közepette házunk padlásán megmaradt kb.

400 darabot szétosztottam a különböző intézmények - pl. a martonvásári Tud.Kut.Intézet védett ősparkja és iskolák, sőt magánosok között. Egyetlen példányt még meg is tudok mutatni, rajta a Kühnel-féle gyár tüzes vassal beégetett szöveges emblémájával.)

Különben Radetzky Dezső ornitológiai munkássága is - mai szemmel nézve - ellentmondásos volt, mert lényegében az oológiát művelte, amely akkoriban, különösen századunk első felében az ornitológia egyik csúcsa volt, nemzetközileg is. Járt is nála nem is egy ismert angol, német ornitológus (pl. W.M.Congreve, Otto Steinfatt) és csodálták gyűjteményét. A II. világháború okozta súlyos károsodást úgy-ahogy rendbetéve - ma a Természettudományi Múzeum (Bp.) egyik kincse, soha meg nem ismételhető anyagával. Az oológia már hazánkban is közel 25 éve lezárt, nem folytatható tudomány. Radetzky Dezső még flóbertet is használhatott, hogy dr.Vasvári Miklósnak madár gyomortartalmakat, dr.Greschik Jenőnek pedig anatómiai és hisztológiai anyagot küldhessen, vagy személyesen vihessen Tárnokról Budapestre.

Az újabbkori (a 40-es évektől) hazai madárvédelem kimagasló alakja dr.Vertse Albert volt, aki a madárvédelmet népszerűsítő kiadványai, írásai mellett a gyakorlati madárvédelem terén is sikeres munkát végzett; betonból és palából készült odukkal is kísérletezett. Több madárvédelmi (odusítás, téli etetés) mintatelepet is szervezett s azokat nejével együtt irányította, ellenőrizte. (Pl. az alcsuti és szarvasi arborétum.) A pilisi Állami Erdőgazdaság is komoly szerepet játszott az o-

dusítás elterjesztésében a maga gyártotta deszka- és ásványi anyagkeverékből készített odukkal. Egyúttal úgyszólván "hősi" munkát is végez, mert a kirándulók "dúvadjai" sok, a fákra kiakasztott odut megrongálnak, megsemmisítenek.

És itt kell szólni az odusítás, tehát a mesterséges madártelepítés problémáiról. A dolog nem olyan egyszerű, mint sokan gondolják. "Kiteszem az odut és majd elfoglalják a madarak."

Nem mindegy például, hogy m e k k o r a az odu nyílása. Ha a lyuk 30 mm átmérőjű, az odu általában verébmentes. A nagyobb és még nagyobb nyílásúakba rozsdafarkúak, légykapók, seregélyek, harkályok is stb. beköltözhetnek. Az sem mindegy, h o v á telepítsünk. Bennem csak derültséget kelt, ha odukat - bár jóindúlatúan - a fa sudarába helyezik. Reklámnak jó, de a madaraknak nem. Főleg a cinkék az átlagos embermagasságban (vagy még alacsonyabban) kitett odukba költöznek előszeretettel. Ennek analóg és spontán bizonyítékai például a tavasszal még nem lakott nyaralók, villák levélszekrényébe történő cinkefészkelések. Általában szerencse, hogy az énekesmadarak zöme még a nyári üdülőszezon és az iskolai vakáció előtt költ ki.

Az is lényeges, hogy az odukkal történő madártelepítés leginkább olyan, "z á r t" k e r t e k b e n lehet sikeres, melyeken nem járnak emberek keresztül-kasul. És, mert az oduk alacsonyan vannak (helyes!), úgyszólván minden emberfia belenézne. Úgyis van elég veszély a kóbor macskák miatt, melyeket az üdülők, a tulajdonosok télre magukra hagynak. A macskák ellen a fatörzs derekán, az odu alatt tövises-szögesdrótos hurkolással védekezhetünk. De az is célravezető, ha az

odu kerek nyílása körül elég sűrűn hosszú szögeket verünk körbe. Az így kialakított "szöghenger" meghosszabbítja a lyukhoz vezető utat s így a macska karja "elfogy", mielőtt a lyukba mélyebben belenyúlhatna. Fontos az is, hogy az odukat a nyár végén t i s z t í t s u k k i , azaz dobjuk ki a benne lévő fészekanyagot és legfeljebb 3-4 cm vastagon fűrészport tegyünk bele. Semmi mást!

Mindezekből kitűnik, hogy az odusítás némi szakértelmet, cselekvőséget igényel és bizonyos felelősséggel is jár, mert a "csak úgy" kitett odu veszélynek van kitéve, hiszen azt mindenki legalább meg akarja nézni.

+ + + + +

Van azonban a madárvédelemnek egy olyan módja, amely minden jószándékú ember által, különösebb szakértelem nélkül megvalósítható. És ez: a t é l i m a d á r e t e t é s .

Ennek múltját nem lehet úgy követni, mint a madártelepítését, mivel kezdetei jóval messzebbre nyúlnak vissza az idők távolába. Bizonyos, hogy nem a róla későbbi, számtalan útmutató füzetben, kiadványban megjelent leírás, kép, ábra hatott széles elterjedésére, hanem fordítva: a spontán kialakult módokat szedték rendbe a későbbi szakemberek és lelkes amatőrök. Ma már persze újra fordult a dolog: a szakszerű leírások, tanácsok, ábrák hatnak a tömegekre, sőt vállalatokra (pl. a pécsi központi Univerzál) és gazdaságokra. (Pl. a sárszentmihályi Á.G. exportál is etetőket.)

Fejér megyében is már régebben lehetett hallani itt-ottamott folyó, szétszórt, egyénileg, kedvtelésből is végzett téli madáretetésekről, főleg az idősebbek részéről. Amint aztán kitudódott, ők még a régi, "becsületesen" megtartott M a d a r a k é s F á k N a p j á n kaptak indításokat, vagy Herman Ottó könyve (A madarak hasznáról és káráról) gyakorolt reájuk maradandó hatást. Ám magányosoknak érezték magukat, kevés volt a megfelelő eleség (és szakszerűtlen). Még kevésbé volt alkalom már régen létező, mégis újabb szakmai anyagban való tájékozódásra.

Ezek a felismerések vezettek bennünket a <u>Fejér megyei Madárbarátok Köre</u> megalakításához 1964. febr. 24-én először a Hazafias Népfront, később más szervek támogatásával. Az alakuló ülésen 120-an vettek részt: idősebbek, fiatalabbak, tanulók Fejér-ből, sőt Veszprém megyéből is. Ma közel járunk a 6.000-es taglétszámhoz.

Kimondottuk legfőbb alapelvünket: az itthonmaradt hasznos énekesmadarak télen elsősorban nem a velük foglalkozó anékekből, előadásokból, értekezletekből élnek meg, sem a róluk szóló bármilyen szép könyvekből, hanem a nekik konkrétan nyújtott élelemből és védelemből. Félre a kulisszákkal!, - álljunk egyenesen a madár elé teli tenyérrel!

De hogyan legyen tele a tenyér? Meghirdettük szándékainkat a helyi, majd több fővárosi lapban, sőt a rádióban is. Részemről kihasználtam azt a lehetőséget, amit tanári mivoltom nyújtott: olyan volt tanítványaimhoz fordultam, akik

fontos gazdasági pozíciókba kerültek: vágóhidi igazgató (fagygyú!), főagronómusok, tsz elnökök, vetőmagtermeltető vállalat (napraforgómag!). És elkezdődött az anyag áramlása, hamar szétfeszültek a megyehatárok is. Egyének, klubok, természetjáró szervezetek, több esetben egész iskolák teljes tantestülettel jelentkeztek tagfelvételre. Ma már nincs megye, ahol ne működnének tagjaink.

Természetes, hogy a fő vonzóerők sorában az első: a madáreleség díjmentes szétküldése, elsősorban a vékonypénzű tanulók és az alacsony nyugdíjúak részére. E két szélső réteg adja ki tagságunk zömét. Én "kikilincselem" említett volt tanítványaimtól (meg másoktól) a téli madáreleségek "király"-át, a napraforgómagot, amit ők teherautókon beszállítanak hozzám. Itthon egy külön alagsori helyiséget bérelek (ebben segít a megyei tanács Ifjúsági- és Sportosztálya) az évi 25-30 mázsányi mag és a szükséges göngyöleg tárolására. Az évi sok száz, 5-6 kg-os csomagok szétküldésének költségeit a HNF megyei bizottsága fedezi.

De az is vonzásként hat, hogy tagjaink szép tagsági igazolványt kapnak, pecsétünkkel ellátva. Tagdíj "természetellenesen" nincs! S a dolog ettől szép! A nagy földrajzi távolságok és költségek miatt nem jövünk össze, de összeköt bennünket a tagsági igazolvány birtoklása és az óriási levelezés. A tagsági igazolvány megszüntette az elszigeteltség érzését és kialakította a valahová való tartozás és az azonos cselekvés jóleső tudatát.

Sokak, idős magánosok, mozgássérültek, ágyhoz kötöttek

visszanyerték életkedvüket. Lett mit tenniük! Ők alig várják a telet, amikor elkezdhetik a madáretetést, amikor meleg szobából kinézve a kerti, udvari fákra, erkélyre, gyönyörködhetnek abban a színes nyüzsgésben, amit az etetőknél látnak, többen közülük a "Peterson"-nal a kézben. "Gyermekeink, unokáink megunhatatlan öröme a madarak etetése. Szívesebben nézzük őket, mint a televíziót" - írja Bodajkról Nagy István grafikus.

Körünk szinte népfronti szélességű; benne minden társadalmi réteg képviselve van államtitkárokon, egyetemi tanárokon, írókon, művészeken, pedagógusokon, óvónőkön (és gyermekeiken) át a tanulók, nyugdíjasok tömegéig, a segédmunkásokig. Az sem megvetendő, hogy - általános vélemény szerint - Körünk-től kapják a legjobb minőségű madáreleséget, állhatatos pontossággal. Mert a Magyar Madártani Egyesület (melynek egyik alapító és "örökös" tagja vagyok) egyes helyi csoportjai osztanak ugyan szét tagjaik között napraforgómagot, melyben azonban gyakran több a szemét, mint a mag. A MME-nek nincs ideje erre specializálódni, mi viszont az alapítás (1964) óta az ország legnagyobb társadalmi madárvédő szervezetévé nőttük ki magunkat. Munkánkat a MME a Chernel István emlékérem adományozásával is elismerte még 1979-ben. De több egyéb szerv, szervezet (TIT, megyei tanács, HEROSZ, gazdaságok) támogatását, rokonszenvét is megnyertük, látván részükről az önzetlenség és áldozatkészség olyan fokát, amilyent más szervezeteknél aligha.

Külön említésre érdemes, hogy annak a nagy levelezésnek a keretében, melyet tagjaink egy jó részével folytatunk, sokan tanácsokat kérnek és kapnak: hogyan, mikor és még mivel

etessenek. Körünk vezette be például - vagy 20 évvel ezelőtt - etetők készítésének módját étolajos-motoros stb. flakonokból. De mi is tanulunk nem is egy ötletes etető-megoldást tagjainktól.Volt idő, amikor százával küldtünk szét megyei-helyi iskolák műhelyeiben készült különféle madáretetőket. Később elég volt csak rajzi (sokszorosított) skicceket küldeni tagjainknak, akik ezt kérték.

Gondjaink persze vannak. Az első időkben még csak könnyen megoldódott az eleség szétküldése az ország távolabbi részeibe is, mivel voltak vidéki alközpontjaink. Így Szolnokon (Lőrincz István), Miskolcon (Bartha Zoltán), Mezőkövesden (Harangi István, Répászky Zoltán). Ők azonban magasabbra tudtak törni. Az a 25 év, mely a Kör megalakulása óta eltelt, sok tagunk életében változást hozott: családalapítás, karrier, megváltozott életvitelek főként a fiataloknál, de sajnos, többeket a halál vitt el. Mégis, a Fejér megyei Madárbarátok Köre ma még az országnak 1945 után a legrégibb, a legnagyobb, a legállhatatosabban működő társadalmi madármentő szervezete, szorosan kapcsolódva a hazai madárvédelmi hagyományokhoz.

+ + + + +

Nézzünk végül néhány érdekesebb megfigyelést, melyeket a madárbarátokkal folyt levelezésből ki lehetett szűrni, s amelyek leginkább az etetőknél sürgölődő madarak szokásairól, viselkedéséről adnak újszerű képet.

Egy-egy etető körül 3-4 nap alatt kialakul a "csapat".

Fokozatosan érvényre jutnak a r a n g s o r v i s z o n y o k , melyeket átszíneznek a faji adottságok. Az etetőknél a széncinkék a leggyakoribbak, a legkorábban megjelenő madarak, s a változó, vagy szándékosan változtatott környezeti és etetési viszonyokhoz a leggyorsabban tudnak alkalmazkodni. Nem repülnek egyenesen rá az etetőre, hanem ágról-ágre reppenve közelítik meg. A végső ágról az etetőig egyetlen íveléssel jutnak el. A kicsípett maggal sebtiben elszállnak, azonnal ágat fognak és rögtön hozzákezdenek csőrükkal a napraforgómag kikopácsolásához. A léha magot azonnal felismerik, azokat - a verebek örömére - kidobálják. Nekik ép és telt mag kell! Tavasszal aztán, március derekán kísérteties pontossággal eltávoznak és még akkor sem jönnek vissza, ha hideghullám tört be.

A csapatban a másik legállandóbb tagok a zöldikék. Ha kapnak magot (ne kapjanak!), még nyáron is odajárnak. A zöldike civakodó, az etetőnél minden más madárnak nekimegy. Fejét leszegve, szárnyait széttárva és rezegtetve támad. Fajtársaival még légi csatát is vív. Csak akkor kezd támadni, ha látja a vetélytársat. Ha két zöldike háttal áll egymásnak, egyikük sem kezdeményez civakodást, pedig evés közben kedvesen, halkan hallatott csicsergésükről felismerhetnék egymást. Különben álomszuszék madarak: későn "kelnek", vagy később lesznek éhesek. Az etetőt is napjában a legkorábban (december és január: 15 óra körül) hagyják el.

A team-be tartozik - bár ritkábban jár - a kékcinege. Bátor kis madár, nem ijed meg a zöldikéktől, de általában mégis

kilesi őket, amikor nincsenek ott, vagy akkor száll az etetőre, amikor a zöldike éppen háttal áll. A kékcinke nem aprózza fel röptét ágról-ágra, hanem egyetlen lendülettel libben az etetőre. A széncinke is, a kékcinke is képes egy lábbal fogódzkodva, akár hanyatt is csüngve, magot venni.

A csapat idegenlégiósa a meggyvágó. Tekintélye van. A többiek zöme tisztes távolból lesi mozdulatait. Alaptermészete békés, sőt "flegma". A bátrabb madarakat nem zavarja el mégsem, de fajtársaival harcot kezdeményez. A küzdelem hevében, csőrükkel összeakaszkodva, néha a földre kerülnek. Ha pl. az ablakpárkányra kitett egyik magot nem éri el, nem lép hozzá közelebb, hanem helyben maradva kinyújtózik, mintha gumiból volna. Gyorsan fogyaszt: amíg a széncinke egy magot kibont, a meggyvátó 8-9 szemet is fölrepeszt vastag, kúpos csőrével.

Sajátos kapcsolat alakul ki az etetőknél például a verebek és a zöldikék között. A magért érkező zöldikét 3-4 veréb is körülveszi. Akármerre fordul, követik mozdulatait s előfordul, hogy a csőréből is kicsenik a magot. A verebek az etetőknél szinte parazitái a zöldikéknek, mert ez utóbbiak a magot a csőrükben morzsolgatják szét s eközben sok "dara" is kihullik csőrükből. A verebek a talajon is üldözik a csőrében magot tartó zöldikét. Ha a harcias zöldikék egymással, vagy más madarakkal cívódásba keverednek, a verebek ezt kihasználva, villámgyorsan eleszik előlük a magot. Egyéb madarak között máskor is előfordul valamiféle élősködés, de a zöldikék és a verebek viszonylatában csak a téli etetők körül. A téli madáretetés tehát olyan magatartásformákat szül, melyek más körülmények között nem fordulnak elő.

Az etetőhelyek forgalmának n a p s z a k o s r i t m u s a van, melyet a helyi időjárás is befolyásol. A csapat első hulláma a hajnali órákban érkezik, amikor mi még általában alszunk. Ezért az etetőket az előtte való este ajánlatos megtölteni. Az első hullám után rövid szünet következik. Egyébként minden napnak van olyan időszaka, amikor szinte parancsszóra eltűnik minden madár.

Az időjárás gyors alakulása hirtelen megváltoztatja a madarak etető körüli mozgását és viselkedését. Egy-egy helyi hóesést, vagy hirtelen hideget leghamarabb a zöldikék létszámának felszökése mutatja. Az országos havazást, vagy hideget a pintyek, közülük is az északi fenyőpintyek megjelenése jelzi, mutatván az alaptörvényt, hogy az etetők körül a madarak létszáma a tél keménységével egyenesen arányos. Hidegebb időkben a madarak nyugtalanabbak, veszekedősebbek, tűrési küszöbük alacsony, hevesebben csapnak össze, hiszen egyszerre sokan akarnak minél hamarabb eleséghez jutni. Milyen antropomorfizmus! Ilyenkor a legfegyelmezettebbek a cinegék: sorban állva váltják egymást.

Az égbolt fokozott fedettsége a délutáni órákban úgy hat, mintha már "késő" volna. Ilyenkor azt tapasztalni, hogy a madarak a szokottnál korábban hagyják el az etetőket. A napok hosszabbodása és az elfogyasztott eleség mennyisége között általában fordított összefüggés van. De február elég gyakran kivételt jelent; úgy látszik, az etetőre szálló madarak februárban éhesebbek, mint januárban. A februári, sőt márciusi felfutásnak az is lehet egyik oka, hogy a szervezet belső tarta-

lékai ekkorra megfogyatkoznak. Ezzel összefüggésben fel lehet idézni azt a párhuzamosságot, hogy pl. az énekesmadarak őszi elvonulása előtt testük alsó harmadában zsírt (faggyút) halmoznak fel, quasi "útravalóként". Egy másik ok: a február néha a március nem ritkán hidegebb a januárnál.

Az etetők világa külön világ tehát, embernek (ha figyeli) és madárnak egyaránt. A speciális társaság és körülmények olyan tulajdonságokat hoznak ki a madarakból, melyek különben rejtve maradnának előttünk.

AZ ETETŐRE JÁRÓ MADARAK SZÁMÁNAK ÉS AZ ELFOGYASZTOTT ELESÉG MENNYISÉGÉNEK ALAKULÁSA "SZABÁLYOS" ÉS RENDELLENES TÉL /HIDEG MÁRCIUS/ ESETÉN

